

Il portugais, linguatg mundial

Ertavel d'in mez millenni colonial

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **Cun las migraziuns dals davos decennis avainsa ans adisads d'udir er il portugais. Sco linguatg principal da 3099 umans en Grischun tenor la dumbraziun da 2000 è'l la tschintg-avla vierva dal chantun, suenter las quatter naziunalas, ma avant tut tschellas estras, saja quai las balcanicas u la spagnola.** Il portugais n'è betg be il linguatg da Portugal (10 milliuns olmas) ed ina lingua uffiziala da l'Uniun europeica; el è er in mez da comunicaziun internaziunal e schizunt mundial, uffizial en l'America (Brasilia cun 170 milliuns olmas), l'Africa (tschintg stadis cun in total da 32 milliuns olmas) e perfin l'Asia (Timor da l'ost cun 737 000 olmas). Co èsi vegnì adaquella?

In'atgna vierva neolatina

Il portugais deriva dal latin discurrì en il Nordvest da la Penisla iberica suenter la conquista romana (segund secul a. Cr.). Già enturn il 10avel tschientaner ha il neolatin discurrì en la regiun fatg atras midadas relevantas che l'han bullà a moda duravla. Ils suns initials latins «pl-», «cl-» e «fl-» da blers plects populars, mantegnids enfin ad oz per rumantsch, han sa transfurmads per portugais en «tsch-» e lura «sch-», scrit «ch-» per «plaja», «plievgia», «clav», «clamar» e «flomma» din ins «chaga», «chava», «chave», «chamar» e «chama». Pli-

navant è il «-l-» crudà tranter dus vocals latins; per «chandaila», «culur», «dulur», «evla» e «voluntad» din ins «candeia», «cor», «dor», «águia» e «vontade». Enturn l'11avel ed il 12avel tschientaner è lura crudà er il «-n-» tranter dus vocals latins; per «buna», «curuna», «glina» e «launa» din ins «boa», «coroa», «lua» e «lã» (pronunzià sco il pled franzos «lent»). Lezzas midadas pertutgevan be ils dialects dal Nord, pia il Portugal da quella giada, circa enfin a Coimbra; pli a sid, terra d'islam dapi l'otgavel tschientaner, discurriv'ins arab e dialects neolatin vaira differents. En tschient onns, tranter 1147 e 1249 ha il reginam da Portugal conquistà l'entir intschess cun Lisboa, chapitala dal pajais dapi 1255, enfin e cun l'Algarve. Il portugais ha lura sa derasà en l'entir pajais.

Enturn l'Africa vers las spezarias

En il 15avel tschientaner ed ils emprims decennis dal 16avel è il linguatg d'ina sdrima lada strusch 120 km, a l'ur dal continent, vegnì in mez da comunicaziun duvrà en ina gronda part dal mund. Ils Portugais han occupà e populà Madeira (1419–1420), las Insulas dal Cap verd (1441), S. Tumasch (ca. 1470) e fundà pliras basas commercialas sin la costa vest da l'Africa, tschertgond d'ir enturn lez continent per arrivar en l'India. Retg Gion II (1455–1495) sperava da chattar ina via directa tar las spezarias da l'Orient per rumper il mono-

pol mercantil da Vaniescha. Quai è reussì da Bavania 1487 al navigatur portugais Bartolomeu Dias (†1500) cun scuvrir in cap ch'el ha numnà «tormentoso» («burascus»); quest num ha retg Gion lura midà en «de Boa Esperança». Il successur da Gion, retg Emanuel «il ventiraivel» (1469–1521), ha trames expediziuns militaras che han fundà in imperi portugais en l'India e pliras basas sin la costa ost da l'Africa. Da l'autra vart ha il reginam prendì possess 1500 da Brasilia. En paucs onns è'l pia vegnì ina pusanza coloniala.

Sut la Crusch dal sid

Durant ils tschientaners suandonts è la Brasilia, grazia al zucher ed als sclavs africans, vegnida la funtauna principala da la ritgezza portugaisa, entant ch'ils possess asiatics dal reginam vegnivan adina pli pitschens. 1822 è la Brasilia sa declarada independenta. Suenter ha il Portugal explorà ed annectà la retroterra da sias basas en l'Africa dal sid, stgaffind ils pajais da l'Angola e Moçambique. En la segunda mesadad dal 20avel tschientaner ha la dictatura instituida d'António de Oliveira Salazar (1889–1970) fatg guerras colonialas encunter ils moviments africans da liberaziun. La revoluziun portugaisa da 1974 ha manà ina vieuta democratica; il reschim nov ha reconuschì il dretg da las provinzas «ultramarias» a l'indipendenza. Ils tschintg stadis africans naschids tenor quest dretg han mantegnì il portugais

sco lingua uffiziala, era quels nua ch'ils indigens discurren atgnas viervas sumegliantamain reconuschidas. En l'Asia possedeve il Portugal be pli il Timor da l'ost, a nord da l'Australia; la mesadad vest da l'insla fa part da l'Indonesia. Il dictatur indonesian Suharto ha conquistà ed occupà illegalmain il Timor da l'ost 1976. Quest ha pudì sa liberar pir 2002, suenter la demissiu da Suharto ed ils mazzaments commess da paramilitars indonesians. Il portugais, mez da comunicaziun dal pajais cun l'exteriur, n'è betg pli enclieg da la giuventetgna suenter decennis da squitsch scolastic indonesian.

Ina cultura vitala

Co guardan ora las vistas dal portugais en il 21avel tschientaner? En Timor èn ellas fitg malsegiras; l'influenza economica e geostrategica dominante vegn da l'Australia, in pajais che viva tenor il princip «English only». Parallela è la situaziun da l'antieriura «Guiné Portuguesa», oz Guinea-Bissau, pajais pitschen da passa 1 milliun olmas tranter ils «gronds» francofons Guinea e Senegal (7,5 e 9,5 milliuns). Er en Moçambique, cun paucs indigens da linguatg portugais, pajais commember dal Commonwealth e circumdà da stadis anglofons, è la situaziun dal portugais plitost flailva, tant pli ch'ils pievels indigens discurren linguatgs d'ina medema famiglia e disponan d'in mez da comunicaziun flexibel, il linguatg suahili, chapì

e discurrì en l'entira Africa dal sidost. Meglier statti en l'Angola, nua ch'i dat dapi generaziuns fermas cuminanzas da linguatg matern portugais. En las inslas S. Tumasch e dal Cap verd discurren be dialects portugais; cunzunt lez archipel mantegna stretgas relaziuns cun il Portugal, nua che chantadurs da quella antieriura colonia tropicala èn fitg populars. Ma l'avegnir dal portugais dependa surtut da sia patria europeica, cun Madeira e las Açores, e da l'immensa Brasilia. En mintgin dals dus pajais ha il linguatg da standard atgnas normas da scrittira, entant che la vierva discurren sa sviluppa en direzziuns differentas. «Dapi tschientaners ha il portugais [da Portugal] la tendenza d'indeblir ils vocals senza tun»*, pia a far quai ch'il franzos ha accumulà. I sa mida cunzunt il diever da las furmas verbalas. Temps sco il futur e cundiziunal dov'ins adina pli pauc; empè da «viria» («jau vegniss») dins ins «vinha» («jau vegniva»). Per la paja porscha il linguatg vastas pussaivladads da diever per ils differents conjunctivs, schizunt il conjunctiv futur, e per l'infinitiv persunal, anc ina spezialitad portugaisa. Scripturs da las duas rivas da l'Atlantic, sco José Saramago e Paulo Coelho, cumprovan la vitalitad da la cultura che s'exprima en lez linguatg. I vala vairamain la paina da sa fatschentar cun il portugais.

* Paul Teyssier, *Histoire de la langue portugaise*. Paris (PUF) 1980, p. 83.